

WSIS: Kinek a víziója az információs társadalomról?

Az ENSZ és a Nemzetközi Távközlési Unió az információs társadalommal foglalkozó világ-csúcstalálkozó (World Summit on the Information Society – WSIS) létrehozásával hozzájárult az „információs társadalommal” kapcsolatban jelenleg folyó diskurzushoz. Ez a tanulmány azt elemzi, hogy a WSIS mit ad hozzá ehhez, különös tekintettel arra, hogy a csúcstalálkozó milyen „víziót” tett magáévá az információs társadalomról és a globális „digitális szakadékról”. A tanulmány módszere a WSIS két fő dokumentuma, az Elvi Nyilatkozat és a Cselekvési Terv átfogó, kritikai tartalomelemzése. A tartalomelemzés felhasználja a diskurzus-analízis és az ideológiai kritika módszerét, kvantitatív és kvalitatív eljárásokat alkalmazva. Az elemzés eredménye azt mutatja, hogy a WSIS teljesen utópisztikus technikai determinista képet fest az „információs társadalomról”, amely túlegyszerűsíti és általánosítja ezt a komplex jelenséget, amelyről egyelőre nem alakult ki konszenzus.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Pyati, Ajit K., „WSIS: Kinek a víziója az információs társadalomról?”.

Információs Társadalom V, 4. szám (2005): 72–91.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.V.2005.4.5>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Ajit K. Pyati

WSIS: Kinek a víziója az információs társadalomról?

Bevezetés

Az információs és kommunikációs technológia (IKT) növekvő fontossága az emberi társadalmakban kétségkívül egyike mai világunk meghatározó vonásainak. Az IKT beépült az emberi szerveződési törekvések valamennyi szintjébe, és nagy hatást gyakorol mindazokra a módokra, ahogyan az emberek kommunikálnak. Az IKT területén történt újítások óriási átalakító erejének legnyilvánvalóbb új példája az internet és a világháló (*World Wide Web*) fejlődése az elmúlt évtized során.

Az a kiemelkedő szerep, amit az információ a mai társadalomban játszik, különböző tudósokat és vezetőket arra készítetett, hogy kijelentsék: ma újfajta társadalomban, az úgynevezett „információs társadalomban” élünk, ahol a társadalmi szerveződés új módozataiban az információ dominál. Az „új társadalom” kialakulása azonban semmi esetre sem deklarálnak viták nélkül. Az információs társadalomba való átmenetet egyesek a „folyamatosság”, mások a „szakadás” kontextusában értelmezik (Schement és Lievrouw, 1986). Más szóval, az információs társadalom fogalmának értelmezése terén vita folyik arról, hogy az információs társadalom vajon a társadalmi szerveződés alapvetően új formája-e, vagy csupán a társadalmi szerveződés korábbi módozatainak a folytatása. A „folyamatosság vagy szakadás” kérdéséről folyó vita, ami Frank Webster munkásságában tovább artikulálódik, kétségkívül fontos. Fontossága abból a tényből következik, hogy ez a vita az információs társadalom fogalmáról folyó kritikai diskurzus egészen új területét nyitja meg.

Az információs társadalom létrejöttére vonatkozó gondolkodásban azonban nem egyszerű feladat a fogalmak pontos meghatározása. Igen nagy értelmezési különbségek léteznek az egyes táborokon belül is, mivel az egyes teoretikusok különböző fontosságot tulajdonítanak az információs technológiáknak és tevékenységeknek a modern világ kiformálásában. A társadalom fokozódó „informatizálódását” az elméleti szakemberek olyan különböző tudományágak felől közelítik meg, mint például a gazdaságtudomány, a szociológia és a kommunikációelmélet, amelyek befolyásolják a társadalmi átalakulással kapcsolatban kialakított állásfoglalásukat. Webster (2002) részletesen feldolgozta az információs társadalom különböző elméletei között mutatkozó eltéréseket, rámutatva két tábor kialakulására: az „információs társadalom” mint új társadalomtípus eszméjének a hívei elkülönülnek azoktól, akik az informatizálódást a már korábban létrejött viszonyok folytatódásának tekintik. A társadalom új formáját hirdető főbb elméleti iskolák közé tartoznak a posztindusztrializmus és a posztmodernizmus irányzatai, továbbá a „rugalmas specializálódás” folyamatait és „a fejlődés információs módját” kutató műhelyek (Webster, 2002). A vitázó felek másik táborában, amely a már korábban kialakult viszonyok folyamatos átalakulását hangsúlyozza, a neomarxizmus, a rugalmas felhalmozás, a reflexív modernizáció és a közzsféra elméletei találhatók (Webster, 2002). Mindezek az elméletek együttesen adják a mai világban végbemenő információs forradalom megértésének kontextusát.

Mindazonáltal, akár valóban új információs társadalomban élünk, akár nem, az kétségtelen tény, hogy az IKT és az információval összefüggő munka kiemelkedő szerepet játszik a társadalmi átalakulásokban. Az „információs társadalom” fejlesztésébe és az arról folyó vitába az említett társadalomtudósokon kívül bekapcsolódtak a világ kormányai és olyan nemzetközi szervezetek is, mint például az ENSZ és az Európai Unió. Az EU több éve magáévá tette az információs társadalom eszméjét. 2000-ben például az EU – a „lisszaboni stratégia” jegyében – olyan fejlesztési célokat fogalmazott meg tagországai számára, amelyek magukban foglalják „a felkészülést – az információs társadalom létrehozását, valamint a kutatást és fejlesztést elősegítő jobb politikai stratégiák kidolgozása útján – a tudásalapú gazdasághoz és társadalomhoz vezető átmenetre” (Bogdanowicz és mtsai, 2003). „Az információs társadalom felépítése az EU számára közvetlenül összefügg azzal, hogy az IKT-eszközök hozzáférhetőek és elérhetőek legyenek az egyének, a szervezetek és az egész társadalom számára” (Bogdanowicz és mtsai, 2003). Az EU figyelmének középpontjában az IKT és az eszközök összekötöttségét szolgáló infrastruktúra fejlesztése áll. Az EU az információs társadalomról folyó vitákat az infrastruktúra kibővítésével, valamint a tagállamok egységével és kohéziójával szorosan összefüggő stratégiai kérdésnek tekinti (Lievrouw és mtsai, 2000).

Az ENSZ az UNESCO égisze alatt már több évtizede foglalkozik az információs társadalom fogalmával, különös tekintettel a MacBride Bizottság 1980. évi jelentésére. Az UNESCO által a kommunikációs problémák tanulmányozására létrehozott és szponzorált nemzetközi bizottság (röviden: MacBride Bizottság) 1980-ban tette közzé jelentését „Sok hang, egyetlen világ: kommunikáció és társadalom, ma és holnap” (*Many voices, one world: Communication and society, today and tomorrow*) címmel. A jelentés különféle témákkal foglalkozik, köztük olyan kérdésekkel, mint a cenzúra, a média tulajdonviszonyainak koncentrálódása, továbbá a sajtó szabadsága és felelőssége, hogy csak egy néhányat említsünk. Az UNESCO mint szponzoráló ügynökség úgy döntött, hogy nem az „információra” koncentrálja a figyelmét, hanem inkább a „kommunikációt” mint alapvető jogot hangsúlyozza.

Az ENSZ egy másik kísérlete az információs és kommunikációs kérdések fontosságának kidomborítására az információs társadalommal foglalkozó világ-csúcstalálkozó (*World Summit on the Information Society, WSIS*) megszervezése. A WSIS az információs társadalomról az EU által vallott felfogás elterjesztésére és elfogadtatására irányuló kezdeményezésnek tekinthető, mivel a találkozó programja az IKT-re és az infrastruktúra bővítésére koncentrál, s ezt az eszmei alapállást kiterjeszti a nagyobb „világközösségre”. Ez a csúcstalálkozó, amelyet az ENSZ a Nemzetközi Távközlési Unióval (*International Telecommunication Union, ITU*) közösen finanszíroz, két fázisban bonyolódik le. Az első fázisra Genfben került sor 2003 decemberében, a második fázis helyszíne pedig Tunisz lesz 2005 novemberében. A csúcstalálkozón részt vevő csoportok között különféle kormányok tagjait, a gazdasági élet szereplőit és a civil társadalom képviselőit találjuk. A csúcstalálkozó első fázisában kibocsátották az „információs társadalom” Elvi nyilatkozatát (*Declaration of Principles*) és Cselekvési tervét (*Plan of Action*), amelyek az ENSZ által szponzorált konferenciák standard dokumentumaivá váltak. A WSIS az információs társadalom kérdéseiről tovább folytatódó viták sorába illeszkedik és az ENSZ-csúcstalálkozók modellstruktúráját követi, amit a hidegháború utáni jelenségként először 1992-ben léptettek életbe, a Rio de Janeiróban tartott Föld Csúcstalálkozó (*Earth*

Summit) alkalmából. A csúcstalálkozó második fázisára 2005 novemberében Tunéziában kerül sor, ahol a remények szerint további haladás fog történni az első fázisban kitűzött célok elérése és az utómunkálatok terén. A *WSIS* az első olyan ENSZ-csúcstalálkozó, amely két fázisban bonyolódik le.

A *WSIS* esetében a csúcstalálkozó megszervezésében az *ITU* vállalta a vezető szerepet, és elsődleges fontosságú tényezőként a „kommunikáció” helyett az „információt” emelte ki. Így tehát a *WSIS* mintegy a nemzetközi közösség figyelmének áthelyeződéseként fogható fel, melynek eredményeként a „kommunikáció” helyett az „információ” kerül a figyelem középpontjába. A *WSIS* nagyszabású és a korábbiaknál jóval ambiciózusabb projekt, és ez az első nagyobb ilyenfajta csúcstalálkozó, amely kizárólag az információ kérdéseivel foglalkozik.

Az IKT-vel összefüggő kérdések szabályozása terén jelenleg az *ITU* a legátfogóbb nemzetközi fórum, melynek tagjai közé tartoznak a Nemzetközi Távközlési Unióhoz csatlakozott országok kormányai, továbbá a magánszektor és a civil társadalom szervezetei is (MacLean, 2003). Az *ITU*-nak van a legszélesebb körű szabályozási funkciója a nemzetközi szervezetek között, beleértve a műholdak orbitális pozíciójának és a rádiófrekvencia-spektrumnak a szabályozását is (MacLean, 2003). A nemzetközi szabályozásra vonatkozó elvi-elméleti keretek között az *ITU* igen sikeres nemzetközi távközlési rendszerek kialakításának a bázisául is szolgált (Cogburn, 2003). Ez a rendszer segítette kidolgozni a távközlés „játékszabályait”, valamint a kollektív döntéshozatalra és a szabályok betartatására szolgáló mechanizmusokat (Cogburn, 2003). Az *ITU* hajlandósága a *WSIS* finanszírozására esélyt ad számára, hogy befolyásolni tudja a vitát az IKT-eszközökkel és azok fejlesztésével kapcsolatos kérdések szélesebb körében is. A világban folyó átalakulás – a globalizációval és az „információs kor” beköszöntésével kapcsolatos problémák növekvő tudatosodása jegyében – kihívást jelent az *ITU* rendszere számára, mivel már folyamatban van a legújabb átmenet a globális információs infrastruktúra és globális információs társadalom (*Global Information Infrastructure/Global Information Society, GII/GIS*) rendszerének kialakulása felé (Cogburn, 2003). Úgy tűnik, hogy az *ITU* – az új információs rendszer meghatározása érdekében folyamatosan kifejtett erőfeszítéseinek részeként – arra használja fel a *WSIS*-t, hogy továbbra is fontos szerepet biztosítson magának a gyorsan globalizálódó és információval telítődő világban.

Az ENSZ a segítő szándékú közreműködő szerepét játssza az „emberközpontú, mindenkit magában foglaló és fejlődésre orientált információs társadalom” létrehozásában (*Declaration of Principles*, 2003). A csúcstalálkozó elvi állásfoglalása szerint az információs technológiát az emberi és társadalmi fejlődés továbbvitelének, valamint az ENSZ millenniumi céljainak a szolgálatába kell állítani. Az ENSZ és az *ITU* – azáltal, hogy finanszírozzák ezt a csúcstalálkozót – mintegy tudomásul veszik és elismerik, hogy jelenleg létezik egyfajta új információs társadalom. Ebben a tanulmányban azt elemezzük, hogy az „információs társadalom” fogalma, ahogyan ezek a szervezetek értelmezik, hogyan illeszkedik a korábban vizsgált elméleti keretekbe.

E tanulmány az információs társadalom meghatározásáról és a digitális megosztottságról a *WSIS* alkalmából folytatott vitákkal foglalkozik, amelyek az információs társadalomról évtizedek óta folyó viták részét képezik. Ismerteti és elemzi a *WSIS* fő dokumentumait, az Elvi nyilatkozatot és a Cselekvési tervet. Most, hogy a *WSIS* első fázisa véget ért és küszöbön áll a második fázis, döntő fontosságú, hogy a csúcstalálkozó

nyilatkozatait és terveit megfelelő kritikai megvilágításban értékelhessük. A *WSIS*-t kritikai-elméleti megközelítésben kell vizsgálnunk, hogy olyan eseményként értelmezhessük, amely formálja mind magát az „információs társadalmat”, mind pedig azt az új paradigmát, ami az IKT-t a fejlődő világ problémáit enyhítő eszközrendszerként definiálja. Elemeznünk kell, hogy a *WSIS* hogyan határozza meg a kialakuló „információs társadalmat”, és milyen terveket dolgoz ki a fejlődő országok lakossága számára a digitális megosztottság és információhoz való hozzáférés terén jelentkező problémák kezelésére. A csúcstalálkozót megfelelő társadalmi-politikai kontextusba kell helyezni, mivel a globalizáció folyamatai az egész világon átalakítják a gazdasági és társadalmi állapotokat. Ahhoz, hogy a *WSIS*-hez hasonló ENSZ-csúcstalálkozók valóban fontos szerepet töltsenek be, céljaikat és feltételezéseiket szigorúan meg kell vizsgálni, és nézőpontjaik elemzésével segíteni kell, hogy megalapozottá válhassanak és a megvalósítható és elérhető célok körébe sorolhatók legyenek. Ez az előtanulmány a kritikai elemzés folyamatának kezdetét jelenti és segíthet kidolgozni a kutatás további irányait a globális digitális megosztottság elleni küzdelem, valamint a nemzetközi információs fejlesztési politika stratégiájának meghatározásához.

Az alábbi előtanulmány azonban részét képezi egy jóval nagyobb, folyamatban lévő programnak is. Ez a nagyobb program arra irányul, hogy a *WSIS*-t elhelyezze az információs társadalomról jelenleg folyó vitákban, és további kritikai elemzés alá vesse az „információs társadalom” diskurzusait és ideológiáit. Az átfogóbb vizsgálat magában fogja foglalni az információs társadalommal kapcsolatos vita kritikai megközelítéseit, kiegészítéseket ad a téma kritikai diskurzusához és megkérdőjelezi azt a módot, ahogyan az ENSZ összekapcsolja az „információs társadalom” és a „fejlődés” fogalmait. A kritikai megközelítés utat fog nyitni az információs társadalom teljesebb egyenjogúságot feltételező felfogásai előtt és vizsgálat tárgyává teszi az ilyen fajta „társadalom” megnevezésének jelentőségét. Ez a nagyobb program többek között a domináns „univerzalista” diskurzusok megkérdőjelezésére fog koncentrálni és szóba jöhető alternatív lehetőségeket vázol fel, amelyek kétségbe vonják a felülről kezdeményezett „víziókat”.

A kutatás kérdései

E tanulmány tárgyát az információs társadalommal foglalkozó világ-csúcstalálkozó és annak a globális digitális megosztottság problémáinak kezelésére kiható következményei képezik. Az elemzés két kérdés vizsgálatára koncentrál: 1. A *WSIS* mint az „információs társadalomról” folyó vitákat befolyásoló és a globális digitális megosztottság problémáinak kezelését célzó tennivalókat meghatározó esemény jelentőségének interpretációja; és 2. azoknak a szempontoknak, javaslatoknak és megoldásoknak a beható vizsgálata, amelyeket a *WSIS* a fő dokumentumaiban meghatároz. Az alábbi kutatási kérdések erre a két fő témára vonatkoznak:

1. Hogyan értelmezi a *WSIS* az „információs társadalom” fogalmát? Milyen keretek közé helyezi a *WSIS* az „információs társadalomról” szóló vitát?
2. Hogyan fogja fel a *WSIS* a globális digitális megosztottság problémáját?

3. Milyen jellegű cselekvési és gyakorlati végrehajtási teendők fogalmazódnak meg (az információs társadalommal és a digitális megosztottsággal kapcsolatban) a *WSIS*-dokumentumokban?
4. Milyen mértékű technológiai determinizmus nyilvánul meg azokban a megoldásokban, amelyeket a *WSIS* javasol?

A vizsgálati módszer

E tanulmány módszere a széles merítésű, átfogó kritikai tartalomelemzés. A tartalomelemzés felöleli a kritikai diskurzuselemzést, az ideológia kritikai vizsgálatát és a politikai szemiotikai elemzést. Mind kvalitatív, mind kvantitatív eljárásokat alkalmaz. Az elemzés fő tárgyát képező dokumentumok a *WSIS* által elfogadott Elvi nyilatkozat (*Declaration of Principles*) és Cselekvési terv (*Plan of Action*), amelyeket a csúcstalálkozó első fázisában, 2003 decemberében dolgoztak ki Genfben. Ezek a dokumentumok voltak a csúcstalálkozó főbb eredményei, mivel ezeknek a célja az információ és a nemzetközi fejlődés összekapcsolásán alapuló feladatterv felállítása. A dokumentumok szerzői a részt vevő országok kormányainak képviselői. A dokumentumok megfogalmazása a csúcstalálkozó genfi értekezlete előtt lezajlott előkészítő üléseken történt. A civil társadalmi szervezetek bizonyos mértékig lehetőséget kaptak a dokumentumok nyelvezetének befolyásolására; például a könyvtári egyesületek nemzetközi szövetsége (*International Federation of Library Associations – IFLA*) és más nem kormányzati szervezetek (*non-governmental organizations*, NGO) lobbitevékenységet folytattak egy olyan nyelvezet kialakítása érdekében, amely a dokumentumokban tükrözi a könyvtárak, archívumok és múzeumok fontosságát (Shimmon, 2004). A dokumentumok végleges formába öntésekor azonban a végső szó a kormányok hivatalos képviselőié volt. Ez a tény fontos lesz a dokumentumokban foglalt javaslatok és elvek elemzésekor, mivel vitatható, hogy ezek az elvek mennyire lehetnek „univerzálisak”, ha fő szerzőik kormányok képviselői.

A kritikai diskurzuselemzés középpontjában az áll, hogy a dokumentumok hogyan befolyásolják az „információs társadalom” és a „digitális megosztottság” fogalmainak értelmezését. A diskurzuselemzés azokra a nyelvpolitikai elméletekre támaszkodik, amelyeket elsősorban Herbert Marcuse és George Orwell fogalmazott meg. Marcuse az „orwelli nyelvezet” kifejezést a kortárs posztindusztriális társadalmakon belül érvényesülő domináns diskurzusok szerepének és jellemző vonásainak leírására használja (Kellner, 1990). Marcuse elemzése különösen fontos e tanulmány szempontjából, mivel Marcuse szerint a nyelv úgy befolyásolja a közgondolkodást és a nyilvános diskurzust, hogy egyszerre akadályozza a kritikai gondolkodást és vitákat (Kellner, 1990). Ezt a hermeneutikai nézőpontot használjuk fel a *WSIS*-dokumentumok nyelvhasználatának elemzésére, különösen abban a tekintetben, hogy azok hogyan határozzák meg az „információs társadalom” és a „digitális megosztottság” fogalmait. Érdemes megjegyezni továbbá, hogy a jelen elemzés szerzőjének felfogása szerint a fogalmak meghatározása – és általában a dokumentumok nyelvezete – szándékosan pontatlan és határozatlan, s így többféleképpen értelmezhető, különféle okokból. Az értelmezés többféle lehetősége elsősorban éppen azért marad nyitva, hogy az értelmezést illetően a

csúsztatások és az egymástól eltérő olvasatok széles skáláját tegye lehetővé. Ennélfogva az elemzés középpontjában az „információs társadalom” és a „digitális megosztottság” kifejezések meglehetősen széles értelmezési tartománya áll. Az értelmezés céljára kiemeljük azokat a vonásokat és értékeket, amelyeket a legtöbbször társítanak ezekhez a kifejezésekhez.

A *WSIS*-dokumentumok tanulmányozása azért fontos, mert a konferencia átfogó „vízióját” és elvi irányvonalait tükrözik. A „vízióra” helyezett hangsúly ugyanakkor mind az Elvi nyilatkozatot, mind a Cselekvési tervet gyakran mindent felölelő jellegűvé és igen általánossá teszi (Klein, 2003). Ezek a dokumentumok azonban általános jellegük dacára is formálhatják a stratégiával kapcsolatos diskurzust, mivel a csúcstalálkozókon elfogadott dokumentumok általában befolyásolni tudják a stratégiai vitákat azáltal, hogy új kifejezések használatát vezetik be (Klein, 2003). A dokumentumokban foglalt javaslatok, szempontok és értékek elemzése – ezeket a tényeket szem előtt tartva – döntő fontosságú lehet a lehetséges stratégiai következmények kimutatásakor. A tartalomelemzés különösen azt vizsgálja, hogy a *WSIS*-dokumentumok hogyan határozzák meg a fogalmakat, és hogyan befolyásolják az információs társadalomról és a globális digitális megosztottságról folyó vitákat. Ezek a viták potenciálisan erőteljes hatást gyakorolhatnak az említett kérdésekkel kapcsolatos globális gondolkodás alakulására.

A csúcstalálkozó két fő dokumentumának tartalomelemzése megvilágítja a csúcstalálkozó előírásait a digitális megosztottság kezelésére vonatkozóan. A tartalomelemzés célja az, hogy kritikailag vizsgálja azokat a szempontokat, javaslatokat és megoldásokat, amelyeket a *WSIS* ajánl a digitális megosztottság kezelésére. Az elemzéshez hozzátartozik a két fő dokumentumban közzétett szöveg, az irányvétel, az értékek és a célok áttekintése.

A tartalomelemzés arra szolgál, hogy a kutatásban felvetett kérdéseket következetes és szisztematikus módon megválaszolja. Két részre oszlik: az első rész az Elvi nyilatkozattal, a második rész pedig a Cselekvési tervvel foglalkozik. Az Elvi nyilatkozat elemzésének középpontjában az információs társadalommal kapcsolatban az ENSZ és az *ITU* által elfogadott értékek, célok és „víziók” azonosítása áll. Ennek az elemzésnek a nagyobb része az „információs társadalom” és a „digitális megosztottság” kifejezések használatát vizsgálja az Elvi nyilatkozatban. Az, ahogyan ezeket a fogalmakat meghatározzák, igen fontos a *WSIS* szempontjainak és értékfelfogásának elemzéséhez. A nyelv az elfogultságok, a nézőpontok és értékek hatékony mutatója.

A Cselekvési terv elemzése a tervbe vett akciókra és azok megvalósításának vizsgálatára koncentrál. Pontosabban, a vizsgálat tárgyát egyrészt a gyakorlati megvalósítás során ténylegesen végrehajtott tevékenység, másrészt maguk a javaslatok képezik. Az elemzés alapját a *WSIS* Elvi nyilatkozata és Cselekvési terve alkotja. Ezek az írásos nyilatkozatok azért fontosak, mivel a csúcstalálkozó főbb kézzelfogható eredményei közé tartoznak, amelyek a világközösség szemében meghatározzák az ENSZ-nek az információs társadalommal kapcsolatban elfogadott céljait, irányelveit, alapelveit és vízióját. A Cselekvési terv (*Plan of Action, POA*) alapja az Elvi nyilatkozat (*Declaration of Principles, DOP*), az a dokumentum, amely az információs társadalom közösen elfogadott értékeit fejtí ki. Míg az Elvi nyilatkozat a *WSIS* általános irányelveit foglalja magában, a Cselekvési terv célja ezeknek az elveknek a gyakorlatba való átültetése.

Az elemzés középpontjában az a fő kérdés áll, hogy a *WSIS* milyen álláspontot foglal el az információs társadalomról folyó vitában, hogyan közelíti meg a „digitális megosztottság” problémáját, és hogyan segíti elő az említett értékek érvényesülését és a javaslatok gyakorlati megvalósítását. A tartomelemzés célja azoknak a szempontoknak, javaslatoknak és megoldásoknak a kritikai vizsgálata, amelyeket a *WSIS* ajánl a digitális megosztottság kezeléséhez. Az elemzéshez hozzátartozik a két fő dokumentumban közzétett szöveg, az irányvétel, az értékek és a célok áttekintése.*

1. Az *Elvi nyilatkozat tartomelemzése*

Az elemzés kategóriái:

- Az „információs társadalom” kifejezés használata
 - A használat gyakorisága.
 - Mire utal a kifejezés?/Hogyan határozzák meg a fogalmat?
 - A fogalom leírásában használt melléknevek, a kifejezéssel összefüggésben leggyakrabban előforduló szavak.
 - Ki határozza meg a kifejezés tartalmát?
- Hangnem/értékek
- A „digitális megosztottság” kifejezés használata.

2. A *Cselekvési terv tartomelemzése*

Az elemzés kategóriái:

- Tevékenység
- Gyakorlati megvalósítás

Eredmények és diszkusszió

Mivel az „információs társadalom” kifejezés szerepel a csúcstalálkozó megnevezésében, nem meglepő, hogy ez a kifejezés gyakran előfordul az *Elvi nyilatkozatban* is. Elemzésünk szempontjából azonban az az érdekes, hogy a dokumentum hogyan határozza meg ezt a fogalmat, és milyen jelzőket, illetve milyen átfogó és részcélokat társít legtöbbször hozzá. Maga az „információs társadalom” kifejezés hatvanháromszor fordul elő az *Elvi nyilatkozatban*. Ennek a kifejezésnek a dokumentum átfogó témája szempontjából való fontosságát kiemeli, hogy szerepel a dokumentum alcímében, valamint mind a három fejezet címében is. A kifejezés szerepel továbbá a dokumentumot alkotó hatvanhét bekezdés – valójában hatvanhét „mininyilatkozat” közül negyvennégyben.

* Ez a mondat az eredeti angol nyelvű tanulmányban kétszer szerepel. – *A ford.*

Az „információs társadalom” kifejezés eredetének magyarázata sehol sincs megadva a dokumentumban. Feltételezik, hogy az olvasó már tisztában van e fogalom jelenlétével és a modern világ szempontjából való fontosságával. A kifejezés legpontosabb meghatározása a dokumentum első bekezdésében található: „Mi, a világ népeinek képviselői [...] kinyilvánítjuk közös vágyunkat és elkötelezettségünket az iránt, hogy felépítsünk egy emberközpontú, mindenkit felölelő és fejlődésre orientált információs társadalmat, ahol mindenki osztozhat az információ és a tudás létrehozásában, elérésében és hasznosításában, s ami lehetővé teszi az egyének, a közösségek és a népek számára, hogy fenntartható fejlődésük elősegítése és életminőségük javítása terén teljes mértékben valóra válthassák lehetőségeiket.” Úgy tűnik tehát, hogy az „információs társadalomról” a *WSIS* által adott meghatározás a tudás és az információ közös tulajdonbavételének a fejlődési célok elérését szem előtt tartó eszméjén alapul.

A kifejezésnek ezt a meglehetősen pontatlan definícióját „a világ képviselői” fogalmazták meg. Ezek a képviselők ténylegesen bizonyos kormányok képviselői, akik részt vettek a dokumentumok megfogalmazásának folyamatában. Szerzői státusukat mutatja a „mi” és a „mienk” névmások használata a szóban forgó „információs társadalommal” kapcsolatban. Például a dokumentum „Közös vízióink az információs társadalomról” alcímet viselő fejezetében szereplő tizennyolc állítás közül tizenhét tartalmazza a „mi” vagy a „mienk” szót, félkövér betűtípussal szedve. Mivel a dokumentumok megfogalmazásának felelősségét főként kormányok képviselői viselik, a „mi” szó mindenkit felölelő konnotációja a dokumentumban vitatható. Továbbá, a „közös” szót a *WSIS* víziójának és céljainak leírására használják. Ennek a szónak a használata olyan értékeket sugall, amelyeket a világ valamennyi népe magáénak vall. Az olyan kifejezések használata, mint például a „közös vízió” és a „mindenkit felölelő [...] információs társadalom” arra szolgál, hogy az információs társadalomról szóló vitát új irányba terelje. Az „információs társadalom” természetére vonatkozó vita háttérbe szorul és elfojtódik a nemzetközi közösségben, ha ehhez hasonló átfogó és deklaratív kifejezéseket használunk. Az információs társadalomnak ezt a „közös vízióját” illetően felmerülő bármilyen nézeteltérés feltehetően kirekeszti a más véleményen levőket a nemzetközi közösség megszentelt terének birodalmából. Úgy tűnik tehát, hogy az ENSZ és a világközösség hivatalos álláspontja az információs és kommunikációs technológiáknak a fejlődés eszközeiként való szűk és egyoldalúan pozitív felfogása. A technológiai utópizmust és determinizmust, ami áthatja az ENSZ-nek az információs társadalomról kialakított felfogását, a későbbiekben az Elvi nyilatkozatban foglaltak tényleges cselekvéssé váltása, a gyakorlati megvalósítás természetének elemzésekor részletesebben tárgyaljuk.

Az „információs társadalom” leírásához használt jelzők mint kulcsszavak elemzése bepillantást nyújt a *WSIS* szemléletmódjába és értékfelfogásába. Az Elvi nyilatkozat első bekezdése „emberközpontú, mindenkit felölelő és fejlődésre orientált információs társadalom” leírását tartalmazza. A „mindenkit felölelő” jelző további kilenc alkalommal fordul elő az „információs társadalom” leírásában. Az „emberközpontú” kifejezés még kétszer szerepel, ugyancsak az „információs társadalom” jelzőjeként. Ennek a két szónak a fő funkciója az „információs társadalom” kifejezés tartalmának pontosítása. Az információs társadalomnak – ahogyan a *WSIS* meghatározza – „mindenkit felölelőnek” kell lennie, és az „emberek” szükségleteit kell kielégítenie. Ám mit ért vajon a *WSIS* a „mindenkit felölelő” szó alatt, ha a dokumentumok megfogalmazásában a kormányok

képviselői játszották a fő szerepet? Továbbá, ami azt illeti, mit jelent az „emberközpontú” kifejezés? Honnan tudhatjuk, hogy az IKT fejlesztési programok a fejlődő világban mikor emberközpontúak és mikor nem?

Az „információs társadalom” kifejezés tartalmának „aktív” jellemzésére a pontosító jelzők mellett különféle igéket is alkalmaznak. Ha megfigyeljük, hogy mely igék fordulnak elő a kifejezéssel kapcsolatban, ez további eligazítást ad az információs társadalom „helyzetével” és „állapotával” kapcsolatban. Az összes eset közül, ahol az „információs társadalom” említése szerepel, tizenkét alkalommal az „épít” vagy az „építés” szavak társulnak a kifejezéshez. Az „információs társadalomra” utalva négy esetben használják a „fejlődés” szót. Az „épít”, az „építés” és a „fejlődés” vagy „fejlesztés” szavak használata azt sugallja, hogy az információs társadalom még kváziképlékeny állapotban van, vagyis még nem alakult ki teljesen. A *WSIS* által leírt „információs társadalom” jellege és „állapota” következményekkel jár arra nézve, hogy az Elvi nyilatkozatban megfogalmazott víziót hogyan kell vagy hogyan lehet valóra váltani. Úgy tűnik tehát, hogy máris információs társadalomban élünk, ám ugyanakkor építjük is azt. Az információs társadalom effajta, dinamikus folyamatra utaló víziója összhangban áll a kifejezésről adott munkadefinícióval. Az így felfogott információs társadalom középpontjában a „fejlődés” áll. Továbbá, ezt a fajta társadalmat valamennyi kormány „közös víziója” határozza meg, és nem világos, hogy az információs társadalom ilyen meghatározása a kritikával és a vitákkal szembesülve mennyiben bizonyul majd rugalmasnak.

Összefüggésben azzal, ahogyan a *WSIS* megnevezi az „információs társadalmat”, az Elvi Nyilatkozat végén előkerül egy olyan kifejezés is, ami korábban nem szerepelt, de kihatással van az egész dokumentumra. A dokumentum utolsó mondata így szól: „Bízunk abban, hogy ezek az intézkedések megnyitják az utat a valódi tudástársadalom jövőbeli fejlődéséhez.” A kulcskérdés itt a következő: Mi a „tudástársadalom”? Miben különbözik a tudástársadalom az információs társadalomtól? Az Elvi nyilatkozat erre nem ad semmiféle választ. Van-e valamilyen utalás arra, hogy a „tudástársadalom” valamiféleképpen jobb, mint az „információs társadalom”? Ennek a kifejezésnek az implikációit az olvasó maga döntheti el. Figyelembe véve, hogy a „tudástársadalom” kifejezés az „információs társadalom” alternatívájaként a civil társadalmi szervezetek javaslatára került be a szövegbe, úgy tűnik, hogy a civil társadalom felől érkező hangok bizonyos hatást gyakoroltak az Elvi nyilatkozatra. Ennek a kifejezésnek a hozzáadása azonban – tartalmának világos tisztázása nélkül – csupán arra szolgál, hogy zavarossá tegye a dokumentum mondanivalóját.

Az elemzés következő részében az „információs társadalom” kifejezéshez társított értékekkel és az „információs társadalom” bizonyos intézményekhez és társadalmi csoportokhoz fűződő kapcsolataival foglalkozunk. Az alábbi elemzés kimerítően felsorolja azokat a fontos értékeket, ügyeket és elveket, valamint az egyes ügyekben érintett csoportokat is, amelyeket az Elvi nyilatkozat az „információs társadalom” kifejezéshez társít. Az „információs társadalom” kulcsösszetevőiként a következő értékek jelennek meg:

1. kommunikáció;
2. emberi méltóság;
3. a tudomány központi szerepe;
4. a nők egyenjogú státusának biztosítása;

5. a peremre szorult és sérülékeny társadalmi csoportok (ideértve a bevándorlókat, az egyes társadalmakon belül hontalanná vált személyeket és menekülteket, a munkanélkülieket és a hátrányos helyzetű vagy jogfosztott embereket, a kisebbségeket és a nomád csoportokat);
6. a bennszülött népek örökségének és kulturális hagyományainak megőrzése;
7. az IKT-infrastruktúrához, az információhoz és a tudáshoz való hozzáférés javítása, a képességek fejlesztése, az IKT-eszközök használatához szükséges készségek fejlesztése, ösztönző és lehetőségeket biztosító környezet teremtése minden szinten, az IKT alkalmazásainak fejlesztése és bővítése, a kulturális sokféleség tiszteletben tartása és elősegítése, a média szerepének elismerése, az információs társadalom erkölcsi dimenzióinak figyelembevétele, továbbá a nemzetközi és regionális együttműködés ösztönzése;
8. szerep biztosítása az ENSZ, a kormányok, az üzleti szektor és a civil társadalom számára egyaránt;
9. összekötöttség;
10. univerzális, mindenütt biztosított, igazságos és ténylegesen megvalósítható hozzáférés az IKT-infrastruktúrához és szolgáltatásokhoz;
11. a postahivatalok, iskolák, könyvtárak és archívumok felhasználása az IKT-infrastruktúrához való nyilvános hozzáférési pontok kialakítására;
12. gazdag közélet;
13. mindenki számára biztosított képesség az információkhoz, az eszmékhez és a tudáshoz való hozzáférésre és azok továbbadására;
14. mindenki számára megfizethető szoftverek biztosítása;
15. az analfabetizmus felszámolása és univerzális elemi oktatás;
16. partneri viszonyok a fejlett és a fejlődő országok között;
17. fokozott képességfejlesztés az oktatás, a technológiai *know-how* és az információhoz való hozzáférés terén;
18. az információ biztonsága, hálózati biztonság, bizalom;
19. lehetőségekben gazdag környezet;
20. törvényes rend, a versenyt támogató és technológiai szempontból semleges politika és szabályozórendszer;
21. kellő alapok a gazdasági növekedéshez;
22. a szellemi tulajdon védelme;
23. szabványosítás;
24. a nemzetközi jog tiszteletben tartása,
25. az internet mint központi fontosságú eszköz nemzetközi menedzselése,
26. a kulturális identitás, a kulturális és nyelvi sokféleség, valamint a hagyományok és a vallások tiszteletben tartása, a dialógus elősegítése;
27. elsőrendű prioritás biztosítása a különféle nyelveken és formátumokban megjelenő tartalmak létrehozásának, elosztásának és megőrzésének;
28. a kulturális örökség megőrzése;
29. a sajtó és az információ szabadsága;
30. a béke tisztelete és a szabadság, az egyenlőség, az szolidaritás, a tolerancia, a közös felelősség és a természet iránti tisztelet értékeinek fenntartása;

31. az igazságosság, az emberi méltóság és az emberi lények nagy becsben tartását elősegítő erkölcsök;
32. az IKT-eszközök illegális használatának és a velük való visszaéléseknek a megakadályozása;
33. eredendően globális szemlélet;
34. regionális integráció;
35. az ITU mint központi szervezet kompetenciájának fenntartása;
36. kooperáció;
37. utómunkálatok és további előrehaladás a digitális szakadék** áthidalása terén;
38. a globális szolidaritáson, valamint a népek és nemzetek közötti jobb kölcsönös megértésen alapuló közös tudás.

Ez a felsorolás érzékelteti a WSIS nagyra törő céljait és ambícióit. Úgy tűnik, hogy a program mindenre és mindenkire kiterjed. Az információs társadalom ilyen óriási vízióját, amely célba veszi a marginalizálódott helyzetű csoportok szükségleteit és ugyanakkor az internet menedzselésével is foglalkozik, szinte túlságosan nehéz értelmezni. A dokumentumban megjelenő számos elv és érték igazolása olyan – az ENSZ-től és más forrásokból származó – deklarációkban található meg, mint például az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (*Universal Declaration of Human Rights*). Ez az önhivatkozási módszer az ENSZ és más szervezetek csúcstalálkozóira és programjaira való utalásokkal igazolja a WSIS által az „információs társadalomról” alkotott kép mindent átfogó jellegét. Valójában azonban a WSIS – ahogy céljai és elvei egyre diffúzabbá és „univerzálisabbá” válnak – veszít erejéből.

Elemzésünk szerint a dokumentum azt sugallja, hogy az információs társadalom beköszöntése alapvetően az információs és kommunikációs technológiáknak, illetve azok használatának és alkalmazásainak köszönhető. Már maga ez a tény is lényegében a technológiai determinizmus „ízét” kölcsönzi a WSIS állásfoglalásainak. Például az „IKT” rövidítés negyvenkilenc alkalommal fordul elő az Elvi nyilatkozatban, és a hatvanhét bekezdés közül harmincban szerepel. Így tehát a megfogalmazott elveknek majdnem a fele vagy az IKT-re, vagy az IKT alapú alkalmazásokra koncentrál. A méltányosság kedvéért azonban hozzá kell tennünk ehhez, hogy az Elvi nyilatkozat az IKT-től függetlenül is megemlíti olyan fontos értékeket, mint a tudás megosztása és hasznosítása. Az uralkodó téma és érték azonban mégiscsak az IKT, ami eszközként szolgál az ENSZ által vizionált utópia eléréséhez. A dokumentum fő fókuszában az információs és kommunikációs technológiák állnak, valamint az a kérdés, hogy ezek hogyan tehetik jobbá a társadalmat. Az „információs társadalom” a WSIS felfogásában alapvetően a technológia szerepén nyugszik.

A „digitális megosztottság” kifejezés csupán öt alkalommal fordul elő az Elvi nyilatkozatban, ellentétben az „információs társadalom” kifejezés igen gyakori használatá-

** Az eredeti tanulmányban mindenütt a *digital divide* kifejezés szerepel, ami szó szerint „digitális vízválasztót” jelent. Ennek megfelelőjeként a magyar szakirodalomban az utóbbi években a fogalom tartalmát árnyaltabban és pontosabban visszaadó „digitális megosztottság” kifejezés használata terjedt el, a korábban megszokott és egyes szerzők által ma is használt „digitális szakadék” helyett. E tanulmány fordításában ezért legtöbbször a „digitális megosztottság” kifejezést használok, de azokban az esetekben, ahol ez az „áthidalás” (*bridging*) szóval együtt fordul elő, megfelelőbbnek látszik „digitális szakadékról” beszélni. – *A ford.*

val. Az előbbi kifejezés használatának hiánya meglepő, az információs társadalommal kapcsolatos vitára való kizárólagos koncentráció figyelembevételével azonban ez a hiány érthető. Maga a „digitális megosztottság” kifejezés önmagában is problematikus, mivel nem kétértékű, hanem sokrétű problémára utal – a WSIS-dokumentumok megfogalmazói talán maguk is éppen ezért kerültkék a használatát. A dokumentumok közelebbi vizsgálata alapján azonban kitűnik, hogy nem ez az ok, mivel mégis a kérdés kétértékű megközelítését választják.

A digitális megosztottság első említésére a tizedik bekezdésben bukkanhatunk rá a következő megállapításban: „teljes mértékben elköteleztünk vagyunk amellett, hogy ezt a digitális megosztottságot digitális lehetőségekké változtassuk mindenki számára, különösen azoknak az esetekben, akikre a lemaradás és a további marginalizálódás veszélye leselkedik”. Ezt a tizedik bekezdésben szereplő mondatot megelőzően a digitális megosztottság olyan meghatározása található, miszerint az elsősorban azt a helyzetet jelenti, amelyben „az információs technológiai forradalom előnyei és jótéteményei ma egyenlőtlenül oszlanak meg a fejlett és a fejlődő országok között, és az egyes társadalmakon belül”. Ez a jelenség elfogadható értelmezésének tűnik, mivel a hangsúly itt a technológiák jótéteményeire esik, nem pedig a technológiák pusztá meglétére. A szóban forgó mondat egy sajtószerű része azonban a „digitális lehetőségek” kifejezést tartalmazza. Valóban, ez a bizonyos kifejezés mindkét dokumentum más részeiben is megjelenik. Pontosán mi is tehát a digitális lehetőség? Az ember arra a feltételezésre hajlik, hogy ez pozitívum lehet, azonban – meghatározás nélkül hagyva – pusztá klisének hangzik. A „digitális megosztottság” vagy „digitális szakadék” második említésével a tizenhetedik bekezdésben találkozunk, ahol az a megállapítás szerepel, hogy „az információs társadalom céljai közé tartozik a digitális szakadék áthidalása, és a harmonikus, méltányos és igazságos fejlődés biztosítása mindenki számára”.

A digitális megosztottság harmadik említése a hatvanegyedik bekezdésben szerepel: „Meg vagyunk győződve arról, hogy világszerte elfogadott cél a digitális szakadék áthidalásához való hozzájárulás, az IKT-eszközökhöz való hozzáférés elősegítése, a digitális lehetőségek megteremtése és az IKT által a fejlődéshez nyújtott lehetőségek kihasználása”. Itt ismét a „digitális lehetőségek” említésével találkozunk, és ebben az esetben is az „áthidalni” ige már ismerős használata utal a digitális megosztottság legyőzésének módjára. A digitális megosztottság negyedik előfordulása a hatvanegyedik bekezdésben található, ahol említés történik a Nemzetközi Távközlési Unió (*International Telecommunication Union, ITU*) fontosságáról – megint csak „a digitális szakadék áthidalásában”. A digitális megosztottság vagy szakadék ötödik említésekor a hatvanhatodik bekezdésben szintén szerepel az „áthidalás” (*bridging*) szó. Az „áthidalni” ige egyike a digitális megosztottsággal kapcsolatban jelenleg leggyakrabban használt népszerű kifejezéseknek. Az „áthidalás” feltételezi valamilyen szakadék vagy rés, hasadék létezését, továbbá a „lezárás”, a „befejezés” (*closing*) aktusára vagy folyamatára utal. A mi munkadefiníciónk értelmében a digitális szakadék vagy megosztottság „lezárásának” gondolata megfelelő lehet, ha magában foglalja a társadalmi inklúzió és az igazságosság eszméit. Az, hogy a WSIS pontosan hogyan értelmezi „a digitális szakadék áthidalását”, elemzésünk során jobban láthatóvá válik később, amikor a Cselekvési tervben megfogalmazott tevékenységek természetével foglalkozunk. Általában azonban úgy tűnik, hogy az Elvi nyilatkozatból hiányzik a digitális

megosztottság világos meghatározása, és az inkább kétértékű, mintsem sokoldalú problémaként jelenik meg.

Miután megvizsgáltuk az „információs társadalom” és a „digitális megosztottság” kifejezések használatát az Elvi nyilatkozatban, elemzésünkben most áttérünk az értékek, a célok és a tevékenységek részletesebb vizsgálatára. Ezt az elemzést kiterjesztjük a Cselekvési tervre is, mivel hasznos lehet, hogy az Elvi nyilatkozatban foglalt „elvékel” összevetve lássuk a dokumentumban javasolt gyakorlati megvalósítás természetét.

A Cselekvési terv bevezetésétől kezdve azt látjuk, hogy a dokumentum célja az elvi nyilatkozatban foglalt „közös vízió” lefordítása „konkrét cselekvési programmá a nemzetközileg elfogadott célok, köztük a Millenniumi Deklarációban, a Monterrey Konszenzusban, valamint a Johannesburgi Deklarációban és Cselekvési Programban megfogalmazott célok teljesítésének elősegítésére”.*** Ezeket a célokat „az IKT-alapú termékek, hálózatok, szolgáltatások és alkalmazások használatának elősegítése, valamint a digitális megosztottság legyőzéséhez egyes országoknak nyújtott segítség útján” látják elérhetőnek. Így tehát a dokumentum első bekezdésétől fogva azt látjuk, hogy az IKT-eszközöknek a digitális megosztottság „legyőzésére” való felhasználásával kapcsolatos elgondolásokat a technológiai determinizmus hatja át. A digitális megosztottság ilyen felfogása nem dialektikus jellegű, nem támaszkodik szélesebb társadalmi-kulturális kontextusokra, és ugyanannak a kettős struktúrának a hibájában szenved, amely a tárgyról folyó viták többségét jellemzi. Azt sugallja, hogy egyszerűen a technológia rendelkezésre állása meg fogja oldani a problémát. A bevezetés következő bekezdésében található az „információs társadalom” eddigi legteljesebb meghatározása, miszerint az „kifejlődőben levő fogalom, amely a fejlődés különböző szakaszait tükrözve különféle szinteket ért el szerte a világon”. Noha ez a kifejezés folyamatra orientált értelmezéséről tanúskodik, továbbra is kérdéses marad, hogy mit jelentenek a „fejlődés” különböző szakaszai, és hogyan mérhető, hogy az egyes országok milyen „szinteken” állnak az információs társadalom tekintetében. Az IKT gyakorlati használatbavétele terén vajon minden ország a fejlett világ „szintjére” fejlődik? El kell tűnődnünk azon, hogy e mögött a deklaráció mögött milyen inherens feltételezések állnak.

A Cselekvési terv bevezetésének utolsó része azoknak a szerepét írja le, akik az információs társadalomban „a tétet tartják”. A kormányok vezető szerepet játszanak az „előremutató és fenntartható e-stratégiák” kidolgozásában. A magánszektor fontos „az IKT fejlesztésében és terjesztésében”, de a dokumentum megemlíti „a fenntartható fejlődés szélesebb kontextusában” játszott szerepét is. A tétet tartó harmadik csoport, a civil társadalom „egyenlő fontosságú az egyenlőségelvű információs társadalom megteremtésében, és a fejlődés IKT-vel összefüggő kezdeményezéseinek megvalósításában”. Az utolsó csoportot alkotó „nemzetközi és regionális intézmények, valamint a

*** A 2000-ben tartott Világélelmzési Csúcstalálkozóan elfogadott Millenniumi Deklaráció, amelyet a világ összes országa aláírt, többek között azt tűzte ki célul, hogy 2015-ig a világ éhezőkinek számát a felére, az 5 éven aluli gyermekek halandóságát pedig egyharmadára kell csökkenteni. Az ENSZ égisze alatt tettő alá hozott, 2002 márciusában a mexikói Monterreyben 171 ország által aláírt ún. Monterrey Konszenzus a szegénység 50 százalékos csökkentését jelölte meg 2015-re elérendő célként. A szintén 2002-ben Johannesburgban rendezett második „Föld Csúcs”, a Fenntartható Fejlődés Világkonferenciája alkalmából elfogadott cselekvési terv külön fejezetben foglalkozik a víz- és szennyvízhigiénié, az egészségügy, a mezőgazdaság, az energia és a biodiverzitás problémáival, valamint a fenntartható fejlődés intézmény- és eszközrendszerével. – *A ford.*

nemzetközi pénzügyi intézmények kulcsszerepet játszanak az IKT felhasználásának a fejlődési folyamatba való integrálásában és az információs társadalom felépítéséhez, valamint a megtett haladás értékeléséhez szükséges források elérhetővé tételében”. A bevezetésnek ez az utolsó bekezdése talán a dokumentum legfontosabb része, mivel ez fogalmazza meg a Cselekvési terv végrehajtásához szükséges tevékenység természetét. A dokumentum – a tétet tartó szereplőknek ezeket a csoportjait felsorolva – számba veszi az összes lehetséges alapot, olyan mértékben próbálva „mindent felölelni”, amennyire az csak lehetséges. A kormányok szerepet játszanak az „e-stratégiákban” – íme egy sikamlós új szó az IKT-vel összefüggő tervezésre. Érdekes megfigyelni, hogy a magánszektort mint a fenntartható fejlődés letéteményesét említik. Nem világos, hogy ez a tény mit von maga után. Az internet fokozódó kommercializálódása kétségtelen tény a fejlett világ nagy részében, ám az még nem dőlt el, hogy ezen a téren mi fog történni a fejlődő világban. Úgy tűnik azonban, hogy ennek az állításnak a beillesztésével az ENSZ mintegy támogatását nyújtja a tartalomszolgáltatás, az infrastruktúra és a hozzáférési eszközrendszer szélesebb körű privatizációjához és az üzleti szereplők által történő ellenőrzéséhez a fejlődő világban is. Ezek az akciók vegyes következményekkel járhatnak a hozzáférési lehetőségekre nézve, és csak az idő fogja megmondani, hogy a nagyobb mértékű privatizáció jobb vagy rosszabb hozzáférést fog-e eredményezni. Ez az állítás ugyanakkor egyértelműen jelzi, hogy a nemzetközi közösség vonakodik a beavatkozástól, és képtelen szembenézni a privatizáció és a szellemi tulajdonjogok kérdéseivel, amelyek pedig az igazságossággal kapcsolatos problémák középpontjában állnak az információs társadalomban.

Annak az említése, hogy a civil társadalom partnerként vesz részt az információs társadalom felépítésében, arra irányuló kísérlet, hogy az információs társadalom kiépítése során a nem kormányzati szervezetek (*Non Governmental Organizations, NGOs*) jelentős kontingensét is bevonják az igazságosság és a hozzáférés kérdéseinek kimunkálásába. A „civil társadalom” az *NGO*-k hangját képviseli, amelyek feltehetően az „egyszerű emberek” nevében lépnek fel. A civil társadalom partnerként való egyszerű megemlézése azonban nem bizonyult elegendőnek a *WSIS*-étől eltérő nézeteket hirdető civil társadalmi hangok elnyomására. Az alulról jövő mozgalmak gyanakvással és bizalmatlansággal fogadják, hogy a *WSIS* felfogása az információs társadalomról túlságosan szűk, technológia-központú, és nem fektet elegendő hangsúlyt az emberi szükségletekre. A *WSIS*-hez alternatívát nyújtó Civil társadalmi nyilatkozat (*Civil Society Declaration*) megfogalmaz néhányat ezek közül az aggodalmak közül.****

Az említett szereplők utolsó csoportja talán a legfontosabb a fejlődő világ szempontjából, mivel az a gyakorlati megvalósítás lényegi kérdéseiben érintett. A „nemzetközi pénzügyi intézmények” említése valójában eufemizmus, ami valójában csak a fejlesztés terén működő két főbb pénzügyi intézményre, a Világbankra és a Nemzetközi Valutaalapra (*International Monetary Fund, IMF*) utal. Ezek az intézmények vitatott szerepet játszanak, elsősorban a már végrehajtott „strukturális kiigazítási” programjaik következtében, amelyek vegyes, néha káros hatással voltak a fejlődő országokra. Az „információs társadalom” megteremtésére irányuló tervek gyakorlati megvalósításának fő eszköze a fejlődő világban minden bizonnyal ez a két pénzügyi intézmény lehet.

**** Lásd www.smsitunis2005.org/plateforme/pdf/civil-society-declaration-en.pdf. – *A ford.*

Az általános és a szűkebb célokkal és feladatokkal foglalkozó következő fejezet (*Objectives, goals and targets*) kifejti a cselekvési terv céljait, és megemlíti, hogy „a WSIS második fázisában alkalom fog nyílni a digitális szakadék áthidalása irányában tett előrehaladás mérlegelésére és értékelésére”. Nem világos azonban, hogy ez a mérlegelés és értékelés hogyan fog történni. Továbbá nem ismeretes, hogy a siker méréséhez milyen eszközöket és milyen kritériumokat fognak alkalmazni. A gyakorlati megvalósítást illetően a dokumentumban az szerepel, hogy „az információs társadalom építésének konkrét célfeladatait” – a szükségleteknek megfelelően – az országok kormányai fogják kidolgozni a nemzeti e-stratégiák kontextusában. Az értékelésről tehát a nemzeti kormányok dönthetnek.

A Cselekvési tervben megfogalmazott legambiciózusabb célok némelyike konkrét akciót irányoz elő a 2015. évig. A 2015. év kiválasztása sajtóságtól való – az ENSZ által finanszírozott más programok – például az „Oktatás mindenkinek” (*Education for All, EFA*) elnevezésű kezdeményezés – szintén a 2015. évet jelölik meg „mágikus határidőként”. Egy példát említve, az ilyen ambiciózus célok egyike szerint „biztosítani kell, hogy a világ lakosainak több mint a fele hozzájusson az IKT-eszközökhöz”. Ez kétségkívül csodálatra méltó cél, de nem tartalmaz semmiféle követelményt sem a tartalom minőségére, sem pedig a technológiák természetére vagy potenciális használati értékére vonatkozóan. A dokumentum nyelvezete ismét csak a technológiai determinizmus értékeit támogatja. A figyelem középpontjában az emberek IKT-eszközökkel való „összekötöttsége” áll, mintha a digitális megosztottsággal való szembenézés egyetlen problémája egyszerűen az lenne, hogy a technológiát eljuttassuk az emberekhez. A WSIS védelmében meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a célokat általánosnak szánják, és a konkrét egyedi megoldásokat a nemzeti kormányokra bízzák. Elemzésünk következő részében néhány konkrétan megfogalmazott gyakorlati megvalósítási javaslatot foglalkozunk. Úgy tűnik azonban, hogy jórészt ugyanaz a technológiai determinista gondolkodás hatja át a dokumentum többi részét is.

A kormányok szerepéről szólva a fejlődés szolgálatába állított IKT tekintetében a „nemzeti e-stratégiák” kidolgozását említi a dokumentum. Az „e-stratégia” kifejezés használata arra irányuló kísérletnek tekinthető, hogy a vállalkozás az élvonalbeli korszerűség és a technológiai hozzáértés színezetét kapja. Első pillantásra azonban korántsem világos, hogy az e-stratégia valójában micsoda. Később a Cselekvési terv megemlíti az IKT-nek az élet különféle területein való alkalmazásait: például az „e-kormányzat” és az „e-egészségügy” az „e-stratégiák” konkrét leképezései a való világra. Elemzésünk alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy az „e-” előtaggal ellátott kifejezések használata csupán az IKT és az általa a társadalmak számára nyújtott potenciális előnyök „fetiszizálására” szolgál. Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy a meglévő szakterületeknek az IKT felhasználásával történő átalakítására és fejlesztésére irányuló kísérlet rossz dolog, a kritika inkább a nyelvhasználatra vonatkozik, ami a technológiai determinista gondolkodást segíti elő és tartja fenn.

Az információs társadalom kiépítésében a nemzeti kormányok játszanak központi szerepet, mivel az információs társadalom felépítésére és az IKT fejlesztési célú használatára vonatkozó számos javaslat a nemzeti e-stratégiákra és nemzeti cselekvési tervekre támaszkodik. A gyakorlati megvalósításban érintett más fontos szereplőknek azonban „partnerkapcsolatokat” kell kiépíteniük egymással, hogy létrehozassák az információs

társadalmat A *WSIS* céljainak megvalósításához minden szinten szükség van továbbá a „nemzeti, regionális és nemzetközi együttműködésre” is. Valamennyi résztvevő „együttműködése” fogja csak valóra váltani az utópisztikus „információs társadalom” álmát.

Noha az „információs társadalom” fontos szereplőit és az általuk betöltendő szerepek egyikét-másikát a dokumentum meghatározza, nem világos, hogy a „partnerkapcsolatok”, az „együttműködés” és a „szolidaritás” hogyan fog megvalósulni. A *WSIS* mindezeket olyan keretrendszerben javasolja, amely nem eredeti, és valójában a nemzetközi konferenciák retorikájára és „kipróbáltan bevált” frázisaira támaszkodik. A gyakorlati megvalósítás felelősségének nagy része a nemzeti kormányok vállán nyugszik, amelyeknek gyakran nincs túlságosan nagy készletük ennek a „víziónak” a megvalósítására, sőt hiányoznak az ehhez szükséges pénzügyi forrásaik is. Az egész vállalkozás a *WSIS* „javaslatain” és „ajánlásain” nyugszik, semmi máson. Ez a tény egyébként nem meglepő, a *WSIS*-hez hasonló nemzetközi csúcstalálkozók nem azzal a céllal jönnek létre, hogy eleve beépített megvalósítási mechanizmusokat kínáljanak. A digitális megosztottság és az információhoz való hozzáférés javítása terén a fejlődő országokban jelentkező problémák kezelését tekintve azonban úgy tűnik, hogy a célok megvalósítása az „együttműködés” és a „szolidaritás” ingatag eszméin nyugszik. A valóságban a fejlődő országok számára megfogalmazott fenti célok és javaslatok jó részének megvalósítása csakis a Világbankon és az *IMF*-en keresztül történhet, amelyek meglehetősen vegyes múltbeli teljesítményt mutatnak fel, és nem örvendenek egyértelmű tiszteletnek. A cselekvési terv azt javasolja, hogy „a releváns nemzetközi szervezetek és pénzügyi intézmények”, például a Világbank és az *IMF* „dolgozzák ki saját stratégiáikat az IKT felhasználására a fenntartható fejlődés érdekében”.

Mind az Elvi nyilatkozat, mind a Cselekvési terv megvizsgálása után itt az ideje annak, hogy elemzésünket az eredetileg feltett négy kutatási kérdésünkhöz visszatérve fejezzük be. Az első kérdésünk az volt, hogy a *WSIS* hogyan határozza meg az „információs társadalmat”. Az erre adandó választ illetően az elemzés azt mutatta ki, hogy a meghatározás – jellegét tekintve – nagymértékben pozitív előjelű volt, és az IKT, valamint annak a társadalomra gyakorolt hatása tekintetében utópisztikus felfogást fejezett ki. A *WSIS* csúcstalálkozót – természeténél fogva – nem az IKT előnyeinek megkérdőjelezésére hozták létre, hanem egy olyan program továbbvitele érdekében, ami az IKT-eszközöket mintegy inherens „javaknak” tekinti a világban. Az utópisztikus perspektíva önmagában még nem szükségképpen negatív vonás. A *WSIS* keretében történő alkalmazása mindazonáltal problematikus, éppen az ENSZ legitimáló hatalma miatt, amely képes befolyásolni a világ közvéleményét egyes témákban. Az utópisztikus elgondolás a mai világban illuzórikus, azonban pozitív cél lehet, amelyért érdemes küzdeni. Ideálokra szükség van, és azokat nem szabad kárhozatni, de az utópizmus a *WSIS* részéről nem konstruktív, mivel túlságosan leegyszerűsít és általánossá tesz egy versengéstől áthatott vitát, s ennek jelentős politikai következményei lehetnek.

A *WSIS* az információs társadalmat „mindenkit felölelőként” és „fejlődésre orientáltként” határozta meg. Az azonban nem egészen világos, hogy ezek a kifejezések mit jelentenek. Azáltal, hogy megnevezett értékeket tulajdonított az így értelmezett „információs társadalomnak”, az ENSZ egyfajta keretet hozott létre ennek a felfogásnak a terjesztéséhez az egész nemzetközi közösség körében.

A globális digitális megosztottság meghatározására vonatkozó második kutatási kérdésünket tekintve azt mondhatjuk, hogy a *WSIS* meghatározása bináris természetű

maradt, és azt a felfogást tükrözte, miszerint pusztán a technológia elérhetővé válása segíteni fog e probléma enyhítésében. A digitális megosztottság sokrétű jelenségként való felfogása nem található meg a *WSIS*-dokumentumokban. A kulturális sokféleség és a képességfejlesztés fontosságát az „információs társadalom” szempontjából általános megfogalmazásban megemlíti ugyan, de a „digitális megosztottság” meghatározása továbbra is a technológiai determinizmus felfogását tükrözi.

A harmadik kérdés, amely a megvalósítást szolgáló tevékenységek természetére vonatkozik, segített megérteni, hogy a *WSIS* hogyan kívánja valóra váltani vízióját. A dokumentumokban a következő négy csoport szerepel, amelyeknek együtt kell működniük és közösen kell dolgozniuk: a nemzeti kormányok, a magánszektor, a civil társadalom, valamint a nemzetközi és regionális intézmények, ideértve a nemzetközi pénzügyi intézményeket is. Nincs azonban kifejtve, hogy ezek az elkülönült csoportok hogyan tanulhatnak meg együtt dolgozni, és az sem, hogy ezek a szereplők – különösen a nemzeti kormányok – hogyan tehetnek szert a célok megvalósításához szükséges eszközökre. Megemlíti a Digitális Szolidaritási Alapot mint az IKT fejlesztését segítő, önkéntes hozzájárulásokból származó pénzalapot, de ennek a jövője és potenciális hatásai bizonytalanok maradnak. A magánszektor szerepet kapott a „fejlesztésben”, ám csak ezután fog kiderülni, hogy ennek milyen hatása lesz a fejlődő országokra. A „nemzetközi pénzügyi intézményeket” a dokumentumok nem nevezik meg, de kétségkívül a Világbankról és az *IMF*-ről van szó. Ezeknek az intézményeknek a kezében igen nagy hatalom van a fejlődő országok befolyásolására, eddigi tevékenységük azonban vegyes eredményekkel járt. Egyelőre nem tudhatjuk, hogy az IKT fejlesztése hogyan fog törtenni ennek a két intézménynek az égisze alatt.

Végül a technológiai determinizmus szintjét firtató utolsó kérdésre az a válasz adható, hogy a *WSIS* dokumentumok visszhangzó módon megerősítik ezt a diszkreditált gondolkodásmódot. A túlzott mértékben az IKT-ra helyezett hangsúly, az „információs társadalom” kifejezés és az IKT egymással szoros összefüggésben való ismételt használata, továbbá a mindent átható pozitív hangnem, ami a technológiától várja az emberi problémák egész sorának megoldását – mindez a technológiai determinista gondolkodást tükrözi.

Konklúzió

Az ENSZ erőfeszítései a *WSIS* finanszírozására, valamint az IKT fontosságának és a fejlődésben játszott potenciális szerepének nyomatékos hangsúlyozására valóban bámulatosak. Pozitívként kell említeni, hogy az ENSZ segített ráirányítani a figyelmet egy olyan tárgyra, amely a mai világban egyre nagyobb fontosságra tesz szert. Egy olyan program létrehozására irányuló kísérlet, amely az IKT felhasználására koncentrálna annak érdekében, hogy a világ népességének valamennyi szegmentumát, különösen a szegény és marginalizált népeket segítse, nemes vállalkozás. A genfi *WSIS*-csúcstalálkozó azonban – a jó szándékok és tiszteletre méltó erőfeszítések dacára – az Elvi nyilatkozat és a Cselekvési terv formájában nem kielégítő örökséget hagyott maga után.

Érthető, hogy a csúcstalálkozó dokumentumai igen nagy általánosításokat tartalmaznak, és csupán mintegy küldetésnyilatkozatként szolgálnak, a politikai örök tájé-

koztatásának elősegítésére. Ennek elismerése mellett is tény marad azonban, hogy az „információs társadalomról” mind az Elvi nyilatkozat, mind a Cselekvési terv teljes mértékben utópisztikus képet fest, amely nagymértékben túlegyszerűsít és általánosít egy komplex kérdést és társadalmi jelenséget. A *WSIS* egy bonyolult kérdésről javában folyó vitában foglal állást, amikor még korántsem létezik egyértelmű konszenzus. A csúcstalálkozó víziója az „információs társadalomról” főleg az IKT-n alapul, és megfogalmazásában technológiai determinizmus tükröződik. Általános egyetértés van abban, hogy az információs iparágak és az IKT fontos szerepet játszanak a mai világban, de a *WSIS* „információs társadalmát” az IKT és általában a technológia „fetiszizálását” szolgálja, elősegítve a technológiai determinizmus, a leegyszerűsített válaszok, sőt, talán a rossz megoldások terjedését is. Úgy tűnik, hogy a konferencia elkövetkező tuniszi fázisához vezető út hasonló irányvonalat követ.

Ha csak egy pillantást vetünk mindkét dokumentumra, az a benyomásunk támad, hogy az IKT lehetőséget biztosít számos emberi probléma és szenvedés megszüntetésére. Aligha ez a valóságos helyzet, azonban ha az IKT-t valamely holisztikus stratégia részeként használják fel a szegénység enyhítésére, akkor már fontos lépés történik előre. A *WSIS* el is ismeri, hogy az IKT nem az egyetlen eszközrendszer a fejlődés szolgáltatásában, de az „információs társadalom” meghatározásával azt a benyomást kelti, hogy az IKT – ha megfelelően alkalmazzák – át fogja alakítani a világot, békét és gazdagságot hozva magával. Bárcsak ilyen egyszerű lenne!

Szélesebb filozófiai perspektívából tekintve megkérdőjelezhető, hogy az ENSZ-nek és a „világközösségnek” miféle felhatalmazása vagy jogosultsága van kinyilvánítani, hogy mindannyian „információs társadalomban” élünk, és azt tovább kívánjuk építeni. Valójában még mindig vitatott, hogy vajon csakugyan ilyen fajta új társadalomban élünk-e vagy sem, és az így elnevezett társadalomtípus alapvető természete sem tekinthető tisztázottnak. Az ENSZ azonban már eldöntötte, hogy ez az „információs társadalom” milyen lesz, és a róla adott meghatározásának legitimitását azzal igazolja, hogy „közös vízióra” hivatkozik.

A *WSIS* tényleges hatásait a „digitális megosztottság” problémájának felfogására és kezelésére az fogja megmutatni, hogy a nemzeti kormányok, illetve a Világbank és az *IMF* hogyan reagálnak a javaslatokra. A *WSIS* által, hogy kidomborította az IKT-nek a fejlődésben játszott szerepét, pozitív lépést tett, de az információs társadalommal és a globális digitális megosztottsággal kapcsolatos vitákat a végletekig leegyszerűsítve, a technológiai determinizmus szellemében interpretálta, s ennek a jövőben negatív következményei lehetnek.

Ajit K. Pyati

Ajit K. Pyati a *UCLA* Informatikai Karának PhD-hallgatója. Érdeklődése középpontjában a modernizáció és az információ diskurzusai állnak.

Köszönetnyilvánítás

E tanulmány nagyrészt a *UCLA* doktori kurzusán benyújtott disszertációm eredményeire épül. Hálás vagyok három kiváló bizottsági tag, Clara Chu, Leah Lievrouw és Doug Kellner segítségéért, iránymutatásáért és támogatásáért.

Irodalom

- Bogdanowicz, Marc – Burgelman, Jean–Claude – Centeno, Clara – Gourova, Elisaveta – Carat, Gérard (2003): Factors of regional/national success in Information Society developments: Information Society strategies for candidate countries. *First Monday*, vol. 8, number 10 (October), at: http://www.firstmonday.org/issues/issue8_10/bogdanowicz/index.html, accessed 2 March 2004.
- Cogburn, Derrick L. (2003): Governing global information and communications policy: Emergent regime formation and the impact on Africa. *Telecommunications Policy*, vol. 27, 135–153.
- International Commission for the Study of Communication Problems (1980): *Many voices, one world: Communication and society, today and tomorrow*. Paris: UNESCO.
- Kellner, Douglas (1990): From 1984 to One–Dimensional Man: Reflections on Orwell and Marcuse. *Current Perspectives in Social Theory*, 223–252, and <http://www.uta.edu/english/dab/illuminations/kell13.html> and <http://www.uta.edu/english/dab/illuminations/kell13.html>.
- Klein, Hans (2003): Understanding WSIS: An institutional analysis of the UN World Summit on the Information Society. *Internet and Public Policy Project, School of Public Policy, Georgia Institute of Technology*, at www.ip3.gatech.edu, accessed 15 February 2004.
- Lievrouw, Leah – Bucy, Erik P. – Finn, T. Andrew – Frindte, Wolfgang – Gershon, Richard – Haythornthwaite, Caroline – Kohler, Thomas – Michel Metz, J. – Sundar, S. Shyam (2000): Bridging the subdisciplines: An overview of communication and technology research. In Gudykunst, W. (ed.): *Communication Yearbook*. Vol. 24, 272–296.
- MacLean, D. (2003): The quest for inclusive governance of global ICTs: Lessons from the ITU in the limits of national sovereignty. *Information Technologies and International Development*, vol. 1, issue 1, 1–18.
- Schement, Jorge – Lievrouw, Leah (1986): The fundamental assumptions of Information Society research. In Schement, Jorge – Lievrouw, Leah (eds.): *Competing visions, complex realities: Social aspects of the Information Society*. Norwood, N. J.: Ablex.
- Shimmon, Ross (2004): Digital opportunity or flashy fizzle? The UN’s World Summit on the Information Society. *American Libraries*, vol. 35, number 2, 24–25.
- Webster, Frank (2002): *Theories of the Information Society*. New York: Routledge.
- World Summit on the Information Society (2003): *Declaration of Principles. Building the Information Society: A global challenge in the new millenium*, at <http://www.itu.int/wsis>, accessed 12 January 2004.
- World Summit on the Information Society (2003): *Plan of action*, at <http://www.itu.int/wsis>, accessed 12 January 2004.

A megjelenés előtörténete

A kézirat 2005. március 27-én érkezett be és 2005. április 10-én fogadták el közlésre.
HTML markup: Kyleen Kenney and Edward J. Valauskas; Editor: Edward J. Valauskas

Creative Commons Licence

WSIS: Whose vision of an information society? by Ajit K. Pyati
First Monday, vol. 10, number 5 (May 2005),
URL: http://firstmonday.org/issues/issue10_5/masum/index.html